

Institutions divines, livre 1

Lactance

Textes de la séance 6

Vénus Chauve et Jupiter Boulanger [I, XX, 27-33]

En -390, des Gaulois déferlent sur l'Italie, écrasent les Romains au bord de l'Allia et, sans coup férir, occupent Rome à l'exception du Capitole, sur lequel les derniers défenseurs résistent farouchement malgré la disette. Pour décourager les assiégeants et faire croire qu'ils ont encore assez de nourriture, ils jettent des pains du haut de leur colline.

[27] Urbe a Gallis occupata obsessi in Capitolio Romani cum ex mulierum capillis **tormenta** fecissent, aedem "Veneri **Calvae**" consecrarunt. [28] Non igitur intellegunt quam vanae sint religiones, **vel** ex eo ipso quod eas his ineptiis **cavillantur**. [29] A Lacedaemoniis fortasse didicerant deos sibi ex **eventis** fingere. Qui cum **Messenios** obsiderent et illi furtim **deceptis** obsessoribus egressi ad **diripiendam** Lacedaemonem cucurrissent, a Spartanis mulieribus **fusi fugatique** sunt. [30] Cognitis autem dolis hostium, Lacedaemonii sequebantur. His armatae mulieres obviam longius exierunt. Quae cum viros suos cernerent parare se ad pugnam, quod putarent Messenios esse, corpora sua nudaverunt. [31] At illi uxoribus cognitis et aspectu in **libidinem concitati**, sicuti erant armati permixti sunt, utique **promiscue** - nec enim **vacabat** discernere -, [32] sicut iuvenes ab isdem antea missi cum virginibus, ex quibus sunt **Partheniae** nati. Propter huius facti memoriam, aedem "Veneri Armatae" simulacrumque posuerunt : quod tametsi ex causa turpi venit, tamen honestius videtur Armatam Venerem consecrasse quam Calvam.

[33] Eodem tempore "Iovi" quoque "**Pistori**" ara posita est, quod eos in quiete monuisset ut ex omni frumento quod habebant panem facerent et in hostium castra iactarent : eoque facto soluta esset obsidio desperantibus Gallis inopia subigi posse Romanos.

Les dieux ridicules [I, XX, 35-42]

[35] Quis non rideat "**Fornacem**" deam, vel potius doctos viros celebrandis **Fornacalibus operari** ? Quis cum audiat deam "**Mutam**" tenere risum queat ? [...] Quid praestare **colenti** potest quae loqui non potest ? [36] Colitur et "**Caca**", quae Herculi fecit indicium de **furto** boum, divinitatem consecuta quia prodidit fratrem, et "**Cunina**", quae infantes in **cunis** tuetur ac **fascinum** submovet, et "**Stercutus**", qui **stercorandi** agri rationem primus induxit, et "**Tutinus**", in cuius sinu **pudendo** nubentes **praesident** ut illarum pudicitiam prior deus **delibasse** videatur, et mille alia **portenta**, ut iam vaniores qui haec colenda **susceperint** quam Aegyptios esse dicamus, qui monstruosa et ridicula quaedam simulacra venerantur.

[37] Et haec tamen habent aliquam imaginem. **Quid qui** lapidem colunt informem atque **rudem** cui nomen est "**Terminus**" ? Hic est quem **pro** Iove Saturnus dicitur devorasse. Nec immerito illi honos tribuitur. [38] Nam cum Tarquinius Capitolium facere vellet atque in eo loco multorum deorum **sacella** essent, consuluit eos per auguria utrum Iovi **cederent**, et cedentibus ceteris solus Terminus mansit. Unde illum **poeta** "Capitoli immobile saxum" vocat. [39] Iam ex hoc ipso quam magnus Iuppiter invenitur, cui non cessit lapis, ea fortasse **fiducia** quod illum de paternis **faucibus** liberaverat. [...] [41] Et huic ergo publice supplicatur quasi custodi finium deo, qui non tantum lapis, sed etiam **stipes interdum** est. [42] Quid de iis dicam qui colunt talia, nisi ipsos potissimum lapides ac stipites esse ?

Le phallus de l'âne [I, XXI, 25-30]

[25] Apud **Lampsacum Priapo litabilis** victima est **asellus**, cuius sacrificii **ratio** in **Fastis** haec redditur : cum dii omnes ad festum **Matris Magnae** convenissent epulisque satiati noctem lusibus ducerent, quievisse humi Vestam somnumque cepisse ; ibi Priapum somno eius ac pudicitiae **insidiatum**, sed illam **intempestivo** clamore aselli quo **Silenus** vehebatur **excitatam**, libidinem vero insidiatoris esse deceptam. [26] Hac de causa Lampsacenos asellum Priapo quasi in **ultionem mactare consuesse** [...]. [27] Quid turpius, quid flagitiosius quam si Vesta beneficio asini virgo est ? - **At poeta fabulam finxit**. - [28] Num ergo illud est verius quod referunt ii qui **Φαινόμενα** conscripserunt [...] asellos fuisse qui Liberum **patrem transvexerint**, cum annum transire non posset, quorum alteri hoc praemium dederit ut humana voce loqueretur ? Itaque inter eum Priapumque ortum esse certamen de **obsceni** magnitudine : Priapum

victum et iratum **interemisse** victorem. [29] Hoc vero multo magis ineptum est. - Sed poetis licet quidquid velint. - Non **executio** tam **deforme** mysterium nec Priapum denudo, ne quid appareat risu dignum. - Finxerint haec sane poetae. - Sed necesse est alicuius maioris turpitudinis tegendae **gratia** ficta sint. [30] - Quae sit ergo quaeramus. - At ea profecto manifesta est. Nam sicut Lunae taurus mactatur, quia similia habet cornua, [...] ita in hoc quia magnitudo membri virilis enormis est, non potuit ei monstro aptior victima reperiri quam quae ipsum cui mactatur posset imitari.

Il faut maudire Hercule [I, XXI, 31-36]

[31] Apud Lindum, quod est oppidum Rhodi, Herculis sacra sunt, quorum a ceteris longe diversus est ritus, siquidem non **εὐφημία**, ut Graeci appellant, sed maledictis et execratione celebrantur, eaque pro violatis habent si **quando** inter solemnes ritus vel imprudenti alicui **exciderit** bonum verbum. [32] Cuius rei haec ratio redditur, si tamen ulla esse in rebus vanissimis potest. [33] Hercules, cum eo delatus esset famemque pateretur, **aratorem** quemdam aspexit **operantem** ab eoque petere coepit ut sibi unum bovem venderet. Enimvero ille negavit fieri posse, quia spes sua omnis **colendae** terrae duobus illis **iuvencis niteretur**. [34] Hercules solita violentia usus, quia unum accipere non potuit, utrumque **sustulit**. At ille infelix, cum boves suos **mactari** videret, **iniuriam** suam maledictis **ultus** est, quod homini eleganti et **urbano** gratissimum fuit. [35] Nam dum comitibus suis **epulas** apparat dumque **alienos** boves devorat, illum sibi amarissime **conviciantem** cum risu et **cachinnis** audiebat. [36] Sed postquam Herculi divinos honores ob admirationem virtutis deferri placuit, a civibus ei ara posita est, quam de facto **Βούζυγῶν** nominavit, ad quam duo iuncti boves immolarentur sicut illi quos abstulerat aratori, eumque ipsum sibi constituit sacerdotem ac praecepit ut iisdem maledictis semper in celebrandis sacrificiis uteretur, quod **negaret** se umquam epulatum esse iucundius.

Numa Pompilius et Égérie [I, XXII, 1-2]

[1] Harum vanitatum apud Romanos auctor et constitutor Sabinus ille rex fuit, qui maxime animos hominum **rudes** atque **imperitos** novis superstitionibus **implicavit**. Quod ut faceret aliqua cum auctoritate, simulavit cum dea Egeria nocturnos se habere congressus. [2] Erat quaedam spelunca **peropaca** in **nemore** Aricino, unde rivus perenni fonte **manabat**. Huc remotis **arbitris** se inferre consueverat, ut mentiri posset monitu deae conjugis ea **sacra** populo se tradere quae **acceptissima** diis essent.

Les livres sibyllins [I, VI, 10-11]

(Lactance fait, au discours indirect, une liste des sibylles connues).

[...] [10] Septimam, Cumanam, [...] novem libros attulisse ad regem **Tarquinius Priscum**, ac pro eis trecentos **Philippeos** postulasse regemque aspernatum pretii magnitudinem derisisse mulieris insaniam : illam in conspectu regis tres **combussisse** ac pro reliquis idem pretium postulasse : Tarquinius multo magis mulierem insanire putasse. [11] Quae **denuo** tribus aliis exustis, cum in eodem pretio perseveraret, motum esse regem, ac **residuos** trecentis aureis emisse : quorum postea numerus sit auctus, Capitolio refecto, quod ex omnibus civitatibus et Italicis et Graecis [...] **coacti** allatique sunt Romam **cujuscumque** Sibyllae nomine fuerunt.

Devant l'autre de la Sibylle de Cumes, un professeur traduit à ses étudiants une inscription retranscrivant la description que Virgile fait de la prophétesse (Énéide VI, 45-50)